

Van zenuwachtig tot hyperactief:

een andere kijk op ADHD

door **Timo Bolt**

'ADHD is in de mode'. Iedereen heeft tegenwoordig wel zijn mening klaar over ADHD. Toch is er in dit debat één partij opvallend in haar afwezigheid: de geschiedenis. Dat is merkwaardig omdat de bezorgdheid over hyperactief gedrag allesbehalve nieuw is. In dit stuk wordt onderzocht hoe de historische achtergrond van de aandachtstoornis MBD een spiegel kan vormen voor het hedendaagse ADHD-vraagstuk.

ADHD is een volksziekte' kopte NRC Handelsblad op de voorpagina van 20 mei 2008. De laatste tien jaar is het aantal kinderen met de diagnose ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder, in het Nederlands: aandachtstekort-hyperactiviteitstoornis) sterk gestegen, staat in het bijbehorende artikel. Vijf tot tien procent van de kinderen op basisschoollleeftijd zou tegenwoordig ADHD hebben. Deze tamelijk alarmerende berichtgeving is niet uit de lucht gegrepen. Sinds midden jaren negentig heeft ADHD een 'epidemische' ontwikkeling doorgemaakt. De explosieve toename van het gebruik van geneesmiddelen tegen ADHD – vooral methylfenidaat (Ritalin) – spreekt wat dit betreft boekdelen. In 1992 slikten naar

schatting slechts 1275 patiënten deze medicijnen, in 1999 waren dat er al 31.000. Daarna is dit aantal verdriedvoudigd tot 94.000 in 2008. Voor de ADHD-epidemie worden grofweg vier verklaringen gegeven – hier aangeduid als de '4 M-men'.

4 emmen

De 4 M-men raken aan fundamentele vragen, als: bestaat ADHD eigenlijk

wel? Is het wel een 'ziekte'? En zo ja: met wát voor stoornis hebben we te maken? Moeten we het zoeken in de hersenen of de genen en moeten we dus ook het massale slikken van Ritalin toejuichen? Of is ADHD eerder een opvoedingsprobleem, of een maatschappelijk vraagstuk en moeten we kijken naar de moderne levensstijl en naar ons onderwijssysteem? Een definitief antwoord op deze vra-

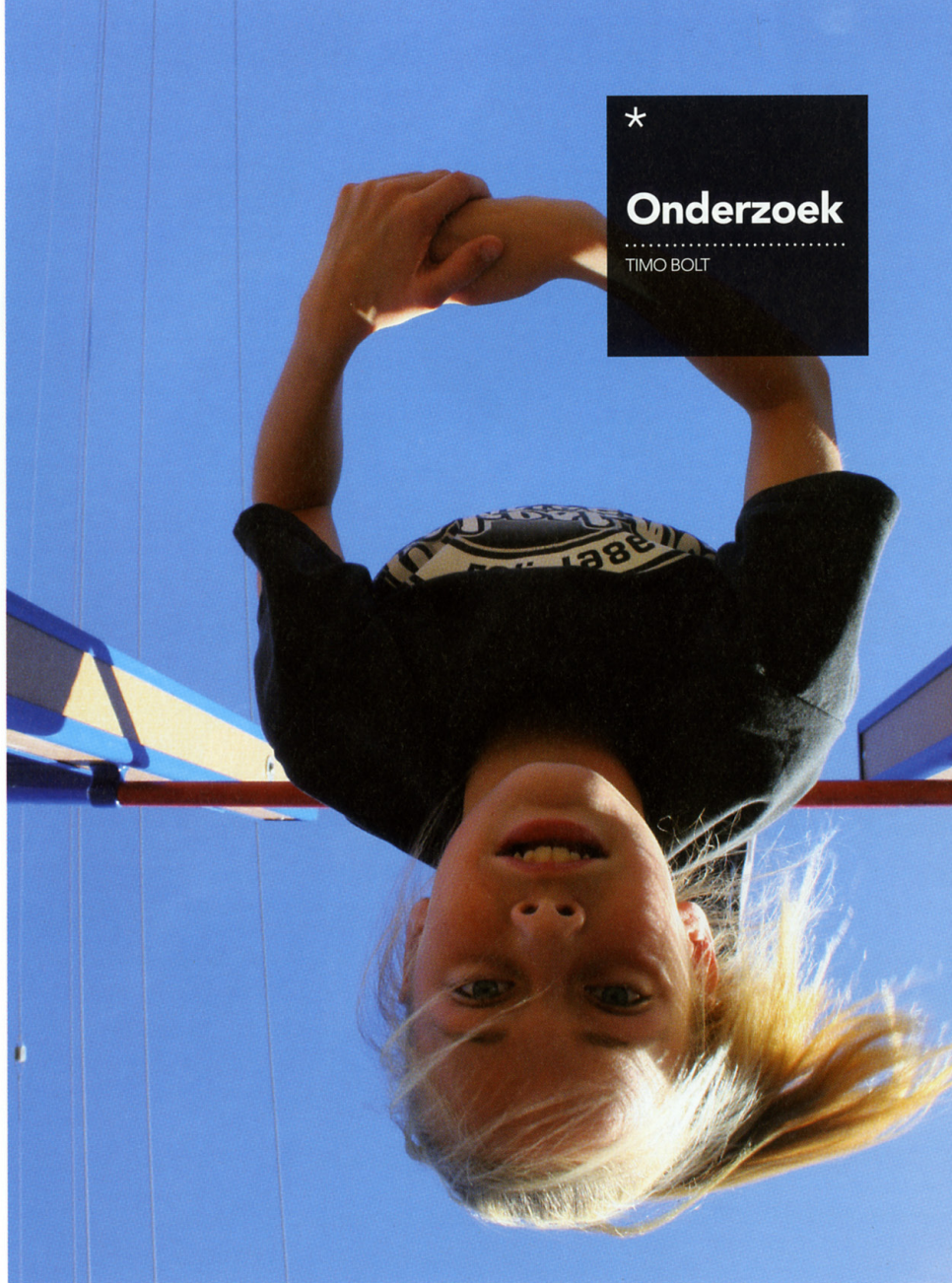
1 mode

Regelmatig is te horen, zowel aan de borreltafel als in serieuze publicaties, dat ADHD een modediagnose is. De relatief grote media-aandacht voor ADHD zou daarvan zowel een uiting als één van de belangrijkste oorzaken zijn.

gen is er niet. Het helpt daarbij niet dat de waan van de dag lijkt te regeren. In het ADHD-debat in binnen- én buitenland is er namelijk een opvallende afwezige: de geschiedenis. Dat is merkwaardig omdat de bezorgdheid over hyperactief gedrag, impulsiviteit en aandachtstekort (de drie hoofdsymptomen van ADHD) allesbehalve nieuw is. De afgelopen honderd jaar kwamen 'voorlopers' van ADHD als 'zenuwachtigheid', 'ongedurigheid' en 'MBD' (Minimal Brain Damage dan wel Minimal Brain Dysfunction) regelmatig ter sprake. Evenals ADHD waren deze stoornissen vaak controversieel en golden zij als veelvoorkomend. Er is, kortom, reden om aan te nemen dat deze geschiedenis een spiegel kan vormen voor het hedendaagse ADHD-vraagstuk. Dat wordt hier geïllustreerd aan de hand van het voorbeeld MBD.

MBD: een eighties hype

Begin jaren zestig kwam uit de Verenigde Staten een nieuw ziektebegrip overwaaien ter aanduiding van 'ADHD-achtige' kinderen: 'MBD' – ofwel Minimal Brain Damage, en vanaf 1966 Minimal Brain Dysfunction. In de Verenigde Staten was MBD de meest gediagnosticeerde gedragsstoornis bij kinderen. In Europa, ook in Nederland, gold MBD lange tijd echter als een ernstige aandoening die zelden voorkwam. Dit veranderde in de late jaren zeventig en vroege jaren tachtig, toen het aantal MBD-gevallen waarschijnlijk sterk toenam, al ontbreken betrouwbare cijfers. In elk geval stond MBD in die periode zeer in de belangstelling. Zo zond het televisieprogramma Tros Aktua in 1981 een driedelige reportageserie uit over 'buitenbeentjes', waarin werd gesteld dat bijna tien procent (!) van alle kinderen en twee tot drie kinderen in elke schoolklas 'deze minimale stoornis in de hersenen' had. De toename van het aantal MBD-diagnoses vanaf de tweede helft van de jaren zeventig was waarschijnlijk vooral een kwestie van een verandering in terminologie, zienswijze en behandelingsvoorkeur. Kinderen die vóór het midden van de jaren zeventig nog een ander stempel zouden hebben gekregen,

Onderzoek

TIMO BOLT

kregen nu vaker de diagnose MBD. Dit wijst erop dat de gedragsproblemen van deze kinderen vaker dan voorheen werden gekoppeld aan een organische oorzaak.

Deze kentering vond onder andere plaats tegen de achtergrond van een verandering in het maatschappelijke klimaat. Vanaf de tweede helft van de jaren zestig was de kritiek op het medische model gepaard gegaan met een explosie van verschillende soorten

psychotherapieën. Rond 1980 kwam deze 'markt van welzijn en geluk' echter zelf ter discussie te staan. Zowel in de maatschappij als bij behandelaars brokkelde het geloof af in de effectiviteit van psychotherapie. Bovendien keerden ook ouders en familieleden van psychiatrische patiënten zich tegen het socio- en psychotherapeutisch idealisme van de jaren zeventig. Ouders begonnen openlijk te protesteren tegen de behandelaars die hen de schuld gaven van de

Moderne tijd

Volgens een andere populaire opvatting is de stijging van het aantal kinderen met ADHD het gevolg van de 'drukte moderne maatschappij'.

Onderzoek

TIMO BOLT

psychische problematiek van hun kinderen, geen begrip of belangstelling toonden voor de ervaringen en het perspectief van de ouders, bleven doorgaan met gesprekstherapieën die geen enkel positief resultaat opleverden en volhardden in de weigering medicijnen die wél konden helpen voor te schrijven.

De grotere 'populariteit' van het MBD-concept rond 1980 paste binnen deze ontwikkeling. Volgens de Gezondheidsraad vervulde het etiket MBD vanwege de organische connotatie, voor veel ouders een positieve functie: 'Te vaak worden volgens de ouders en ouderverenigingen de problemen gezocht in gezinssituaties en huwelijksproblemen. De specialist of hulpverlener die het woord [MBD]

voor het eerst uitspreekt, wordt vaak als een verlosser door de ouders begroet'. De verwijzing naar, bijvoorbeeld, bij de geboorte opgelopen zuurstofgebrek betekende voor de ouders namelijk dat het kind en zichzelf niet meer de schuld kregen van de gedragsproblematiek.

Inadequaat, onverantwoord en misleidend

Een goed voorbeeld hiervan is de eerder genoemde serie over 'buitenbeentjes' van het televisieprogramma Tros Aktua uit 1981. Na de uitzending van de eerste reportage, kwamen er duizenden reacties van kijkers. In de eerste plaats waren veel ouders 'opgelucht' doordat ze eindelijk herkenden wat er met hun kind aan de hand was. In de tweede plaats bevatten de meeste brieven een 'aanklacht tegen de medische stand'. Artsen, kinderpsychiaters, psychologen en maatschappelijk werkers waren er als de kippen bij om de ouders de schuld te geven. In plaats van te onderkennen dat er iets mis was met het kind, meenden die 'dat het wel aan spanningen in het gezin of aan de slechte opvoeding zou liggen'. Dit soort uitlatingen in de media zegt niet alleen iets over de beschuldigende houding van artsen en hulpverleners tegenover ouders, maar ook over de toegenomen mondigheid van ouders en de emancipatie van kinderen met een 'afwijking'. Telkens was de boodschap dat deze kinderen – die 'buiten de maatschappij geplaatst' dreigden te worden – én hun ouders vooral begrip en begeleiding nodig hadden.

Tegelijkertijd nam ook de kritiek op het gebruik van MBD toe. In andere media-uitingen werd bijvoorbeeld gesproken van een 'modediagnose', die kinderen veel te snel 'opgeplakt' kregen. Alle ophef over MBD was voor de regering aanleiding om de Gezondheidsraad om advies te vragen, wat in 1985 resulteerde in een vernietigend rapport. De auteurs noemden het gebruik van deze

3 Medische vooruitgang

Versillende artsen betogen dat er niet zozeer meer ADHD-kinderen zijn dan vroeger, maar dat we tegenwoordig beter en eerder in staat zijn om te herkennen dat een kind ADHD heeft. Dankzij de medische vooruitgang zouden steeds meer kinderen met deze stoornis de hulp en behandeling krijgen die ze nodig hebben.

4 Medicalisering

In de sociologische en historisch-pedagogische literatuur geldt ADHD als voorbeeld bij uitstek van de 'medicalisering' van afwijkend gedrag van kinderen. Medicalisering wordt in kritische zin gedefinieerd als 'de expansie van de medische wereld in de sfeer van sociale problemen en menselijk gedrag, waarbij de grenzen van haar bewezen technische competentie overschreden worden'. Als gevolg hiervan zouden mensen nodeloos afhankelijk gemaakt zijn van professionele hulpverleners en medicijnen, terwijl de sociale oorzaken van probleemgedrag bij kinderen, zoals de moeilijkheden in de gezins- of schoolsituatie en de misstanden in de maatschappij of het schoolsysteem als geheel, uit het oog zijn verloren.

term 'in klinische en wetenschappelijke zin inadequaet, onverantwoord en misleidend'.

ADHD als 'modeverschijnsel'

Net als MBD rond 1980, wordt ADHD door velen gezien als een modediagnose. Dat heeft te maken met de epidemische ontwikkeling die deze stoornis heeft doorgemaakt. Volgens vriend en vijand hebben de media daarbij een belangrijke rol gespeeld. Volgens een rapport van het Rathenau Instituut uit 2002 hebben de media bijgedragen aan een cultuuromslag ten aanzien van het gebruik van medicijnen. De 'pillenpreutsheid' die Nederlanders tot in de jaren tachtig kenmerkte, maakte plaats voor een grote bereidheid in de jaren negentig om zelfs lifestyle medicijnen te slikken. Specifiek ten aanzien van ADHD en Ritalin zou de grote media-aandacht die daar vanaf het midden van de jaren negentig voor bestond, stoornis en behandeling uit de taboesfeer hebben gehaald. ADHD werd in televisieprogramma's en artikelen in kranten en tijdschriften namelijk gepresenteerd als een 'normale' behandelbare kinderaandoening.

De auteurs van dit rapport stellen ook dat de toon in de berichtgeving over ADHD in de media rond 1999 veranderde. Als gevolg van de explosieve stijging van het aantal ADHD-diagnoses en (vooral) van het gebruik van Ritalin, maakte de 'normaliserende' teneur plaats voor een kritischer geluid. Medici verschenen in de media met de klacht dat ouders en leerkrachten het label ADHD opeisten voor hun probleemkinderen. Daarnaast werden sensationele verhalen gebracht over misbruik van Ritalin. Onder invloed van kritische publieke belangstelling besloot de minister van VWS om nog in datzelfde jaar de Gezondheidsraad om advies te vragen.

Dit relaas over de media-aandacht voor ADHD vertoont veel overeenkomst met de grote publieke belangstelling voor

MBD rond 1980 – al was de 'schaal' van zowel de MBD-'epidemie' als de media-aandacht daarvoor een stuk kleiner dan bij ADHD. In verscheidene radio- en televisieprogramma's werd MBD gepresenteerd als hersenziekte, mede om uit te dragen dat de ouders noch het kind zelf schuld hadden aan het lastige gedrag dat het vertoonde. 'MBD-kinderen' zouden kinderen met een (lichte) handicap zijn, die, evenals hun ouders, vooral recht hadden op erkenning, begrip en hulp. Zo werd ook MBD onder invloed van de media-aandacht uit de taboesfeer gehaald en 'genormaliseerd'. Tegelijkertijd nam de kritiek toe dat de term MBD te pas en te onpas werd gebruikt. Hetzelfde zien we nu gebeuren met ADHD.

ADHD in perspectief

Het lijkt er daarom op dat 'modediagnoses' hun eigen tegenkrachten oproepen. Het oprekken van de grenzen van MBD en ADHD ondermijnde namelijk op den duur hun legitimatie als diagnostische categorie. Zolang deze concepten beperkt bleven tot ernstige gedragsproblemen, werden ze nog relatief gemakkelijk aanvaard als valide medische diagnoses. Dat veranderde echter, naarmate daar ook steeds vaker lichte, 'alledaagse' vormen van afwijkend gedrag onder vielen. MBD werd als diagnostische categorie uiteindelijk dermate omstreden, dat deze hele stoornis werd 'afgeschaf't. Het is denkbaar dat ook ADHD ooit vervangen gaat worden door één of meer nieuwe diagnostische termen, die dan als beter

afgebakend en onderbouwd zullen gelden.

Hieruit moeten we echter niet concluderen dat we te maken hebben met een voorbijgaande hype. De spectaculaire opkomst van ADHD sinds de jaren negentig heeft wel degelijk iets van een modeverschijnsel, maar de geschiedenis leert dat ADHD niet alleen een modeverschijnsel is. De huidige ADHD-epidemie heeft de afgelopen honderd jaar voorlopers gehad in zenuwachtigheid, nervositas en MBD, die alle als veelvoorkomende stoornissen werden gezien. Dit doet vermoeden dat zelfs als ADHD 'uit' raakt, de problematiek van hyperactiviteit, impulsiviteit en slechte aandachtsconcentratie nog niet verdwenen zal zijn. Onder het 'hype-achtige uiterlijk' van ADHD schuilt namelijk een structureel, blijvend fenomeen. ★

TIMO BOLT is historicus en ontving in 2009 de Martinus J. Langeveldprijs, samen met Leonie de Goei.

Deze voorpublicatie bevat fragmenten uit hoofdstuk 1, 4 en 6 van Van zenuwachtig tot hyperactief. Andere kijk op ADHD, dat deze zomer uitkomt bij uitgeverij SWP. Om van deze voorpublicatie een afgerond geheel te maken, is de tekst hier en daar enigszins aangepast. Verder ontbreken de literatuurverwijzingen, die er in het boek wel zijn in de vorm van eindnoten en een literatuurlijst.